

Vincent Hunink

Dromen van Spanje Martialis en zijn vaderland

Vincent Hunink is docent en onderzoeker aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
[www.vincenthunink.nl]

Misschien de meest gelezen ‘Spaans-Romeinse’ auteur is de epigrammendichter Marcus Valerius Martialis (circa 38-41- circa 102), geboren in Bilbilis, een Romeinse stad in Hispania Tarraconensis, niet ver van het huidige Calatayud in de provincie Zaragoza. Hij schreef een oeuvre van veertien boeken epigrammen plus een speciaal boekje over de opening van het Colosseum.

Kaart van Spanje met de ligging van Bilbilis.

Met die laatste bundel (uit het jaar 80) was Martialis zijn dichterlijke carrière in Rome begonnen. De publicatie was geen beginpunt maar vormde de eerste bekroning van zijn activiteiten als dichter in de wereldstad, sinds hij daar was aangekomen in het jaar 64. Het feit dat hij vanuit Spanje naar Rome had kunnen reizen en daar in zijn onderhoud kon

voorzien geeft al aan dat hij betrekkelijk welgesteld moet zijn geweest, minstens naar provinciale Spaanse normen. Ook vond hij in Rome aansluiting bij de kringen rondom zijn landgenoot Seneca. Het schijnt dat hij van de rijke filosoof zelfs een buitenhuis in het Sabijnse land kreeg, al klaagt hij in zijn gedichten doorgaans over zijn kleine onderkomen ‘vierhoog achter’, ergens in een huizenblok in Rome. De ruim 1500 epigrammen uit Martialis’ oeuvre bieden een bontgekleurd panorama van het leven in de miljoenenstad, waarbij vrijwel alles wordt bespot, waaronder het literaire leven in de hoofdstad. Naast spot en satire heeft Martialis nog meer te bieden. Ontroerende grafgedichten bijvoorbeeld, of mierzoete vleigedichten aan het adres van beschermers zoals keizer Domitianus en andere *patroni*.

Afscheid

Een van die rijke beschermers was de bekende brievenschrijver Gaius Plinius Caecilius Secundus. Dat blijkt uit een briefje (*Brieven* 3, 21) dat deze schreef naar aanleiding van Martialis’ overlijden in Spanje, enige tijd nadat hij daar vanuit Rome was teruggekeerd. De brief bevat een veelzeggend Martialis-citaat (10, 19, regel 12-21).

“Beste Cornelius Priscus,

Naar ik hoor is Valerius Martialis overleden en dat stemt me bedroefd. Hij was een getalenteerd, intelligent en scherp man, die in zijn werk veel humor en venijn heeft en daarbij geen blad voor de mond neemt. Toen hij wegtrok uit Rome heb ik hem zijn reiskosten vergoed. Een geschenk omwille van de vriendschap, een geschenk ook omwille van de dichtregels die hij over mij had geschreven.

Vroeger was het traditie om lofprijzers van personen of steden te belonen met ereblijken of een geldbedrag. In onze tijden evenwel is dit direct in onbruik geraakt, naast vele andere fraaie en goede gewoonten. Ja, sinds we zijn opgehouden met prijzenswaardig gedrag vinden we het ook suf om geprezen te worden.

Martialis, bronzen beeld van de Spaanse beeldhouwer Juan Cruz Melero (1910-1986) (Foto: Victor Manuel).

vriend hem destijds liet vertrekken? En dat ik nu na zijn dood rouw als om een goede vriend? Alles wat hij kon had hij mij gegeven, en hij zou zeker nog meer gegeven hebben als hij had gekund. Hoewel, wat kun je een mens verder nog geven dan roem en lof voor de eeuwigheid? ‘Ja maar zijn werk is niet voor de eeuwigheid’. Misschien niet, inderdaad. Maar hij heeft het wel geschreven met die bedoeling.

Hartelijke groeten,
Plinius”

Zoals vaker in Plinius’ brieven houden openlijke bescheidenheid en stille arrogantie elkaar aardig in evenwicht. Met nauwelijks verholten dedain schrijft Plinius over de ‘getalenteerde’ dichter van versjes, die kennelijk alleen vanwege zijn lof aan de grote redenaar zijn reisgeld kreeg. Woorden als ‘hij zou zeker meer gegeven hebben...’ suggereren dat het dichtertalent van Martialis in zijn ogen beperkt was. En aan het einde klinken expliciete twijfels aan de waarde van zijn werk. Had de dichter zo’n trap na verdiend?

Koele Spaanse rivieren

Martialis’ terugkeer naar zijn geboorteland Spanje roept wel meer vragen op. Bijvoorbeeld: waarom vertrok hij eigenlijk uit Rome, na een dichterlijke carrière van ettelijke decennia? Het jaar van zijn afscheid was 98, en de dichter moet dus een jaar of zestig zijn geweest.

Het gangbare antwoord op de vraag luidt dat de oude Martialis het hectische stadse leven in Rome, met alle plichtplegingen en ongemakken, beu was: hij verlangde terug naar zijn geboortegrond. Argumenten daarvoor zijn in zijn dichtwerk te vinden. Al vanaf het begin schreef hij epigrammen waarin hij het enerverende leven in Rome stelt tegenover de geneugten van het leven op het land. En dat land is niet zelden de rustige provincie, oftewel: het verre Spanje uit zijn jeugd. Oude herinneringen en actuele wensdromen komen dan op een mooie manier samen.

Als voorbeeld volgt hier een vroeg gedicht uit Martialis’ eerste boek (1, 49, misschien uit het jaar 80), waarin de dichter zich richt tot een zekere Licinianus. De man is evenals hij een Spaanse Romein die een druk leven in Rome leidt, maar kennelijk op reis gaat naar zijn geboorteland.

Wat die dichtregels zijn waarvoor ik hem bedankte, vraag je? Normaal zou ik je verwijzen naar het boek in kwestie, maar ik ken er een paar van buiten. Vind je deze regels mooi, dan moet je de rest maar opzoeken in de bundel. De dichter spreekt de Muze aan en geeft haar opdracht mijn huis op de Esquilijn op te zoeken en het met alle respect te benaderen:

Maar klop niet op de foute tijd, pas op,
of dronken op die welbespraakte deur!
Want hele dagen wijdt hij aan Minerva,

speeches schrijvend voor de Honderdmannen,
oeuvre dat in later eeuwen nog
het werk van Cicero kan evenaren.

Ga dus later, als het lamplicht schijnt,
dát is je uur: met wijn in overvloed
en rozengeur en overal parfum.

De strengste Cato kan mij dan ook lezen.

Dit schreef hij over mij! Was het terecht dat ik als een goede

Mozaïek met jachttafereel uit een Romeinse villa, 4de eeuw n.Chr. (Villa Romana La Olmeda, Pedrosa de la Vega, Palencia).

‘Jij, van wie de Keltiberiërs lovend spreken, trots van ons Spanje, Licinianus, je zult het hoge paard- en wapenberoemde Bilbilis zien, en de Caius, oud en witbesneeuwd, en de heilige Vadavero in zijn kloofrijk berggebied, het heerlijk woud van het aangenaam Boterdus, waar gulle Pomona zo van houdt.

Zwemmen zul jij in de zachte voordeden van Congedus, het kalmerend meer der Nimfen. Loom geworden komt je lijf dan weer op spanning in de smalle Salo, staalverkoeler.

Dieren levert jou Voberca daar, zelf te schieten, van nabij, tijdens de lunch. En zomerhitte breek je met de gulden Taag, die er boomomschaduwd ligt verborgen.

Je reuzendorst? Die les je met de koele Derceita en de Nutha die zelfs

sneeuw verslaat. En gieren eenmaal blanke december en barre winterkou rond met rauwe noordenwind, dan zoek je

Tarraco's zonbeschenen kusten op en je eigen Catalonië. Hertjes in zachte netten slacht je daar, en zwijnen uit de streek; de slimme haas zijn jij en je stoere paard te snel af. (Laat hertenbokken over aan experts!)

‘t Naburig woud belandt in je haard, met vuilgespeelde kinderen eromheen; de jager eet gewoon aan tafel mee: roepen volstaat, hij is vlakbij.

Nergens chique schoenemblemen, toga's, purpergeurige kleren, schreeuwherauten, zeurfiguren, bazig weduwspul, geen bleke aangeklaagde stoort je diepe dromen, nee, je slaapt de hele ochtend uit.

Gun een ander maar zijn groot, idioot applaus en heb medelijden met alle mensen ‘die het maken’. Geniet in alle eenvoud van je ware vreugde terwijl je vriend Sura intussen zijn triomfen viert.

Nee, het is geen schande als je de dagen die je resten volop leeft, zodra je naam gevestigd is.’

In dat idyllische Spanje wachten Licinianus allerlei landelijke verrukkingen, die in schril contrast staan met het vermaledijde stadsleven in Rome. Maar hoe reëel is dat? En wat is eigenlijk de uitgangspositie van Martialis? Soms wordt dit gedicht geïnterpreteerd als een uitnodiging aan Licinianus om de zomer te komen doorbrengen op Martialis' familielandgoed in Bilbilis. Maar de tekst zelf maakt nergens duidelijk dat hij geschreven is vanuit Spanje.

De dichter roept inderdaad allerlei facetten van het Spaanse land op, vooral bergen en koele rivieren. Maar die worden zo gloedvol beschreven dat ze vooral het verlangen lijken uit te drukken van een 'verdwaalde provinciaal' in Rome. Misschien ging het zo: Martialis, kort geleden bekend geworden in Rome met zijn eerste gedichten, hoort dat een landgenoot teruggaat naar Spanje. Dat inspireert hem tot een groot gedicht over zijn geboorteland, waarmee hij vooral zijn Romeinse lezers wil behagen.

Leven in de provincie

Stadse dromen over het platteland lopen welbeschouwd als een rode draad door heel de Romeinse literatuur. Ook bij onbetwiste topdichters als Vergilius, Horatius en Ovidius wordt keer op keer het leven van boeren, herders en jagers verheerlijkt en afgezet tegen de verschrikkingen van de stad: een ware *topos* in de Romeinse literatuur. Maar het is goed te bedenken dat de Romeinse dichters zelden de consequentie trokken om Rome te verruilen voor een hutje op de hei. Het platteland bleef, kortom, een fantasie, een projectie van verlangens. Toch staat van Martialis vast dat hij Rome echt verliet. Het briefje van Plinius bewijst het afdoende: de dichter is voorgoed uit Rome vertrokken, al zegt Plinius niet waarom. Misschien was het politieke klimaat onder de nieuwe keizers Nerva en Trajanus voor Martialis ongunstig geworden: hij was

te zeer met Domitianus verbonden geweest. Hoe dat ook zij, hij leefde zijn laatste jaren in Spanje. Dat biografische gegeven wordt ondersteund door Martialis' laatste gewone epigrammenboek, boek twaalf uit 101 (de boeken dertien en veertien bevatten alleen versjes voor bij geschenken, en dateren uit eerdere jaren). In een wijdingsbrief zegt Martialis dat het boek geschreven is in Spanje en vandaar naar Rome gestuurd. Het contrast Spanje-Rome komt in verschillende gedichten tot uitdrukking. In 12, 2 reist het boek zelf vanaf de Taag en de Salo naar Rome: de omgekeerde wereld, want vroeger gingen Martialis' boeken vanuit Rome de wereld in. Het gedicht roept vervolgens kenmerkende plaatsen van de stad op: de Augustustempel op de Palatijn, de wijk Subura, het huis van beschermheer Stella... In het lange gedicht 12, 18 schrijft Martialis over het leven in Bilbilis. De verzen zijn gericht aan de satiredichter Juvenalis.

‘Terwijl jij, Juvenalis, nu onrustig dwaalt in de rumoerige Subura of Diana's tempelheuvel platloopt, of terwijl jij hooggeplaatste huizen zwetend binnenwaait en door de grote en de kleine Caelius doodop raakt, – ben ik na vele winters eindelijk terug in Bilbilis, zo trots op goud en staal, en leef het leven van een echte landman.

Romeins Bilbilis (Foto: Diego Delso).

Lui en traag bebouw ik hier mijn land
in Boterdus en Platea (in Spanje
heb je van die lekker volle namen!)
Slapen? Als een os, en schandelijk lang:
voor tien ben ik meestal nog niet wakker.
Zo haal ik mijn oude schade in,
die dertig jaren slapeloze nachten!
Toga's? Onbekend! Maar zoek ik wat
dan slingert er iets op een ouwe stoel.

Bij 't opstaan brandt er al een stevig vuur,
gestookt van eikentakken uit de buurt,
met flinke pannen van 'madam' erop.
Dan komt de jager langs, zo'n jongeheer
met wie jij wel in 't bos verdwalen wou...
Mijn jonge knecht zet slaafjes aan de slag
en vraagt 'of hij zijn haar mag laten knippen?'
Ja, zo wil ik leven, zo ook doodgaan.'

Het gedicht lijkt een authentieke ervaring weer te geven.
Je voelt bijna de opluchting van de moegestreden dichter,
eindelijk weer thuis in zijn heerlijke Spaanse land, waar hij
kan ontspannen en op zijn gemak kan leven. Inderdaad wordt
dit gedicht in *Martialis-studies* vrijwel altijd zo, in
autobiografische zin, opgevat. De goede verstaander ziet
intussen wel dat het verdacht veel lijkt op het eerder
geciteerde 1, 49. Ook hier: klinkende Spaanse namen, lang
uitslapen en ontbrekende toga's, details over de jacht en zelfs
het flink opgestookte haardvuur van lokaal gesprokkeld hout.
Voor de interpretatie is dat verwarrend. Gaat het hier om
echte, zelf beleefde bijzonderheden? Of is dit Spanje-beeld
een soort voortgezette projectie van wat dat leven vanuit
Rome ooit leek? En misschien dus het beeld van
provincielevens zoals de lezer in Rome het verwachtte?
Een geïdealiseerde voorstelling, die met de Spaanse realiteit
niets te maken heeft?

Dat is een aannemelijke uitleg, die minstens *naast* de
autobiografische lezing kan staan en misschien wel de
betere papieren heeft. Het zou een interessant beeld
oproepen: de oude *Martialis*, terug in Spanje, doet of hij iets
laat zien van zijn echte leven daar, maar roept voor zijn
lezers, en misschien bovenal voor zichzelf, vooral literaire
droombeelden op.

Nog éénmaal

Want had *Martialis* eigenlijk wel zo'n kalm en prettig leven in
zijn laatste jaren in *Bilbilis*? De wijdingsbrief van boek twaalf
suggereert eerder het tegendeel. Hij spreekt er over
eenzaamheid (hoewel *Bilbilis* bepaald geen provinciedorp
was) en zegt dat hij nauwelijks meer tot dichten komt.
Hij mist de interactie met het publiek in Rome, en de
bibliotheken en theaters en drukte van de stad, kortom alles
waar hij zo gretig afscheid van had genomen. En in Spanje is
hij omringd, zegt hij, door benepenheid en afgunst. Geen rust
en ruimte voor de literatuur dus; de brief wekt zelfs de indruk
dat *Martialis* er vooral ander werk dan dichtwerk verricht.
Lezen we hier tussen de regels iets over het echte, harde
provincielevens? Of zijn dit weer andere literaire
gemeenplaatsen?

De rest van boek twaalf vergroot de verwarring. Veel
epigrammen klinken spottend als altijd, al ogen vooral de

seksuele grappen wat sleets en clichématig. Het is of
Martialis de 'aloude *Martialis*' nog maar eens van stal haalt
in de hoop op snel succes. Er lijkt dus weinig veranderd.
Vreemder nog: tal van gedichten spelen duidelijk in het decor
van Rome. Met Romeinse namen en de bekende misstanden
van de hoofdstad, zoals erfenisjacht, luxezucht en
verkwisting, onaangename diners en andere vormen van
sociale druk. Daarentegen roept het fraaie epigram 12, 57
een fijn buitenverblijf op in contrast met de stad Rome. Maar
dat betreft dan *Martialis*' oude buitenverblijf in het Sabijnse
land, niet in Spanje.

Wel onmiskenbaar Spaans van kleur is een kort gedicht dat
de lof zingt van *Martialis*' gerieflijke huis in *Bilbilis* (12, 31),
compleet met waterstroompjes, schaduw, weiland, rozengaard
en moestuintje. Maar het huis blijkt een geschenk van een
dame, *Marcella*, waarmee het gedicht dus een lof- en
dankdicht is, een plichtpleging vergelijkbaar met de verzen
over *Plinius*. Verwijzingen naar de rozen van *Paestum* en de
tuinen van de homerische *Nausicaä* onderstrepen het
literaire karakter van het epigram.

Ook twee andere 'Spaanse' epigrammen hebben een
markant 'Romeins' karakter. In 12, 68 heet het dat *Martialis*
zelf als *patronus* 's ochtends lokale *clientes* aan de deur
krijgt. Dat is, zegt hij, precies het systeem waarvoor hij uit
Rome was weggegaan. En het slotgedicht 12, 98 vormt een
braaf welkomstgedicht voor de nieuwe gouverneur van
Hispania Baetica, een oude bekende van *Martialis* uit Rome.
Kennelijk moest de dichter ook in Spanje gewoon zijn sociale
plichten vervullen.

Kortom, boek twaalf biedt geen enkelvoudige idylle van
Spanje of helder afscheid van Rome. Het vormt geen breuk
met *Martialis*' eerdere werk, maar lijkt in veel opzichten
business as usual. Het zou natuurlijk kunnen dat *Martialis* of
een postume uitgever van zijn werk een in oorsprong klein,
'Spaans' boek twaalf heeft uitgebreid met verspreide verzen
uit vroegere jaren, maar dit is moeilijk te bewijzen. Het lijkt
zinniger om ervan uit te gaan dat boek twaalf is zoals de
dichter het samenstelde (vergelijk ook *Holzberg* 2002,
145-52). Misschien als welbewuste afronding van zijn werk,
waarin alle van hem bekende tonen nog éénmaal klinken.
Inclusief ernst en spot, leven en literatuur, Rome en Spanje.
In het ondeelbare geheel van een kunstwerk.

Verder lezen

Het complete werk van *Martialis* is gemakkelijk te vinden in
de driedelige Loeb-uitgave bezorgd door D.R. Shackleton
Bailey (LCL 94, 95, 480). Een Nederlandse uitgave van boek
1 is: *Martialis, De waanzin van Rome, epigrammen boek 1*,
vertaald door Vincent Hunink, ingeleid door Diederik
Burgersdijk (Budel 2015).

Zie verder onder meer:

- Niklas Holzberg, *Martial und das antike Epigramm*
(Darmstadt 2002).
- Peter Howell, *Martial's return to Spain*, in: Farouk Grewing
(ed.), *Toto notus in orbe: Perspektiven der Martial-
Interpretation* (Stuttgart 1998) 173-86.
- Peter Howell, *Martial* (London 2009) met name 23-33.
- Markus Janka, *Neue Wege und Perspektiven der
Martialforschung*, *Gymnasium* 121 (2014) 1-18.
- Victoria Rimell, *Martial's Rome. Empire and the ideology of
epigram* (Cambridge 2009) met name 190-200.
- Luke Roman, *Martial and the city of Rome*, *Journal of Roman
studies* 100 (2010) 88-117.
- Lindsay and Patricia Watson, *Martial, select epigrams*
(Cambridge 2003).

Muurschildering van een pauw
uit een villa in *Bilbilis*
(Museo de *Catalayud*, *Calatayud*).

Reconstructie van een schildering
in een cubiculum (slaapkamer) van
een villa in *Bilbilis* (Museo de
Catalayud, *Calatayud*).